ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 101, Şubat 2020, s. 44-59

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.39971>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
1.12.2019

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
29.02.2020

Doç. Dr. Hilmi KARAAĞAÇ

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Kelam
ve İtikadi İslam Mezhepleri
hlm.karaagac@gmail.com

KELÂM İLMİNDE ŞERH-HAŞİYE GELENEĞİ VE AKÂİD-I ADUDİYYE ŞERHLERİ

Öz

Kelâm ilminin doğuşundan günümüze kadar bazı dönemleri bulunmaktadır. 14. asırdan sonrası şerh ve haşiyeler dönemi olarak adlandırılır. Şerh, bir ilim dalına ait önemli bir metni açıklamak amacıyla yazılan eserdir. Şerhlerde temel metnin muğlak ifadelerini açıklanır, eksiklikleri tamamlanır ve konu örneklerle anlaşılır hale getirilir. Hâşiye ise bir eserin satır aralarına ve sayfa kenarlarına ilave edilen açıklayıcı ve tamamlayıcı not demektir. Bu notların zamanla müstakil esere dönüşmesiyle Haşiye müstakil bir telif türü olmuştur. Kelâm ilminde çok sayıda eser üzerine şerhler ve haşiyeler telif edilmiştir. Bu eserlerden birisi de Eş'ari kelimcisi Adudüddin el-Îcî'nin Akaid-i Adudiyye adlı risalesidir. Bu çalışmada Kelâm geleneğinde şerh ve haşiye literatürünün mahiyeti, telif nedenleri, Akaid-i Adudiyye'nin şerh ve haşiyeleri ele alınacaktır. Çalışmanın sonunda Akaid-i Adudiyye'nin metni ve Türkçe çevirisine yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kelâm, Şerh, Haşiye, Adudüddîn el-Îcî, Akaid-i Adudiyye.

TRADITION OF COMMENTARY-ANNOTATION IN THE SCIENCE OF KALÂM AND THE COMMENTARIES OF AQÂID-I ADUDIYYAH

Abstract

The Science of Kalâm has some periods since its emergence. After the 14th century, it is called the period of commentary and annotations. Commentary is a work written in order to explain an important text belonging to a branch of science. In the commentaries the ambiguous expressions of the original text are explained, the deficiencies are completed and the subject is made clear with examples. Annotation means an explanatory and supplementary note added between the lines of a work and the edges of the pages. It became an independent type of compilation with the conversion of these notes into independent works. In the science of Kalâm, a number of commentaries and annotations have been compiled. One of these works is the treatise of Aqâid-i Adudiyyah by Ash'ârî theologian Adududdîn al-Îjî. In this study, the nature of the commentary and annotation literature in Kalâm tradition, the reasons of compilation, the commentary and annotations of Aqâid-i Adudiyyah will be discussed. At the end of the study, the text of Aqâid-i Adudiyyah and its Turkish translation are included.

Keywords: Kalâm, Commentary, Annotation, Adududdîn al-Îjî, Aqâid-i Adudiyyah.

Giriş

Kelâm ilmi, Allah'ın zatından ve sıfatlarından, nübüvvet ve risalete ait meselelerden, mebd'e ve mead bakımından yaratılmışların hallerinden İslam esaslarına göre bahseden ilimdir. Buna göre Kelâm ilminin konularını üç temel esas (usulü selase) oluşturur: bunlar uluhiyyet, nübüvvet ve ahirettir. Uluhiyyet başlığı altında Allah'ın varlığı, birliği, isimleri, sıfatları ve fiilleri ele alınır. Nübüvvet başlığı altında vahiy, melek inancı, nübüvvet ve mucize, ilahi kitaplar ve vahyin son örneği olan Kur'an-ı Kerim; ahiret başlığı altında ise ölüm ve ölümden sonraki hayat yani kabir ahvali, kıyamet, yeniden diriliş, hesap ve mizan ile cennet ve cehennem ahvali işlenmektedir.

Ele aldığı bu konular çerçevesinde düşünüldüğünde Kelâm ilminin iki yönlü bir vazifesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki İslam dininin inanç esaslarını akli ve nakli delillerden hareketle tespit ederek ortaya koymaktır. İkincisi ise tespit edilen bu esaslara ilişkin ortaya çıkan şüpheleri bertaraf etmek, onların muhafazasını ve müdafaasını sağlamaktır.¹ Söz konusu bu ikinci görev kelâmın savunmacı ve cedele dayalı bir ilim hüviyetine bürünmesine neden olmuştur.

Kelâm tarihi, bir fikri mücadele tarihidir. Bu mücadele, ya İslâm toplumunun dâhili dinamiklerinin ortaya çıkardığı mevzularda farklı fikirlere sahip Müslüman düşünürler arasında gerçekleşmiştir. Ya da Müslüman düşünürlerle diğer din, inanç, kültür ve gelenek sahipleri arasında tahakkuk eden bir mücadele olmuştur. İslâm'ın ilk asırlarına baktığımızda çok sayıda itikadi fırkanın ortaya çıktığı görülür. *Havâriç, Şîa, Mürcie, Kaderiyye, Cebriyye, Cehmiyye, Müşebbihe, Mücessime, Haşviyye* ve *Mu'tezile* gibi. Hatta mezhepler tarihi kaynaklarına baktığımızda Hz. Peygamber'e isnad edilen bir rivayetten hareketle bu fırkaların sayısının yetmişüçe

¹ Yazıcıoğlu, Mustafa Sait, Kelâm Ders Notları, Ankara, 1996, s.2.

kadar çıktığı görülür.² Bir yönüyle kelâm tarihi itikadi konularda bu fırkalar arasındaki mücade-
lenin tarihidir. Doğuşunda ihtilafların en önemli etken olduğu kelâmın ilk yazılı metinleri ço-
ğunlukla polemik karakterli metinlerdir. Hem Müslümanların kendi aralarında yaşadıkları
itikâdî ihtilaflar, hem de fetihler sonucu diğer din, inanç ve kültür unsurlarıyla karşılaşma ilk
metinlere bu karakteri kazandırmıştır.

Doğuşundan günümüze gelinceye kadar katettiği merhaleler göz önüne alındığında kelâm
için üç aşamalı bir metinleşme sürecinden bahsetmek mümkündür. İlk aşama, farklı itikâdî dü-
şünceler etrafında teşekkül eden ekolleşmenin başlangıcı olan hicri ikinci asrın başlarından baş-
layarak ekolleşmenin tamamlandığı ve mezhep imamlarının görüşlerinin açıklanarak sistematik
hale getirilmeye başlandığı hicri IV. asır ortalarında sona ermektedir. Özgün metinlerin ortaya
çıktığı bu dönemin son kelimacıları Ebu Hâşim el-Cubbâî (ö.321/933), Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî
(ö.324/935-6) ve Ebû Mansûr el-Mâturîdî (ö.333/944)'dir. Mezhepleri için kurucu konumunda
bulunan bu isimler yaşadıkları döneme kadar mevcut itikadi problemleri kendi bakış açılarından
hareketle kaleme almışlar, aynı zamanda da muhalif fikirleri gerekçeleriyle reddetmişlerdir.

Mezhep imamlarının görüşlerinin açıklanıp geliştirildiği ikinci aşamanın en göze çarpan
niteliği kelâm'ın felsefileşmesidir. Mâturîdîliğe ait eserler de mevcut olmakla birlikte Eş'ârîliğin
güçlü hâkimiyetinin söz konusu olduğu bu merhale de çok sayıda yetkin Eş'ârî kelimacısı önem-
li eserler vermiştir. Diğer yandan bu dönem mezhebin görüşlerini ihtiva eden kısa ve özlü akaid
risalelerinin de telif edildiği görülür. Kâdî Abdülcabbâr (ö.415/1025), Ebû Bekir el-Bâkılânî
(ö.402/1013), Ebû Bekir İbn Furek (ö.406/1015), Abdulkâhir el-Bağdâdî (ö.429/1037),
İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî (478/1085), Ebu Hâmid el-Gazâlî (ö.505/1111), Fahreddin er-
Râzî (ö.606/1209), Seyfeddîn el-Âmidî (ö.631/1233), Nâsiruddîn et-Tûsî (ö. 672/1274), Adu-
diddîn el-Îcî (ö.756/1355), Hâkim es-Semerkindî (ö.342/953), Ebu'l-Yusr el-Pezdevî
(ö.493/1100), Ebu'l-Muîn en-Neseî (ö.508/1114), Nureddîn es-Sâbûnî (ö.580/1184), Ebu'l-
Berekât en-Neseî (ö.710/1310) bu dönemin önde gelen isimleridir.

Üçüncü aşamaya ise VIII. /XIV. yüzyıldan itibaren, mütekaddimûn ve müteahhirûn dö-
nemi eserleri üzerine yapılan şerh ve haşiyeler damgasını vurmuştur. Bu dönemde daha evvel
yapıldığı gibi sistemli ve hacimli eserler meydana getirme yerine genellikle önceki bir esere
şerh ve haşiyeler yazılmış, ta'likât eklenmiş ya da hülâsâlar meydana getirilmiştir. Bu çalışma-
mızda Kelâm ilminin metinleşme sürecinin bu üçüncü aşaması *Akaidi Adudiyye* örneği üzerin-
den ele alınacaktır.

Şerh, Haşiye, Ta'lik

Şerh, sözlükte “yarmak, açmak, ortaya çıkarmak, eti kesmek, eti kemikten ayırmak, ka-
palı bir şeyi açıklamak, bir şeyi genişletip yaymak, sözün kapalı kısımlarını açıklayıp anlaşılır
hale getirmek”³ demektir. Bir telif çeşidi olarak şerh; “bir ilim dalında meşhur olmuş genellikle
muhtasar metinler üzerine kaleme alınan, bunlardaki kapalı ifadelerin açıklandığı, eksik bırakı-
lan hususların tamamlandığı, hatalara işaret edildiği ve verilen örneklerin çoğaltıldığı” eserler-
dir.⁴ Şerhler umumiyetle belirlenen bir metnin tamamını açıklamak amacıyla kaleme alınmıştır.

² Söz konusu rivayet ve bu rivayet etrafında oluşan düşünceler için bak. Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Anlayışı*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2010.

³ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim, *Lisânü'l-arab*, Dâru'l-İhyâi Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1988, s.73: el-Firûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakup, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Dâru'l-İhyâi Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1991, c.1, s.467.

⁴ Şensoy, Sedat, “Şerh”, *DİA*, c.38, İstanbul, 2010, s.555.

Kelâm'da şerh, klasik anlamda muhtasar bir akâid metni üzerine yapılan açıklama ve yorumlama faaliyetidir. Akaid metinleri, ortaya çıkan ilk ihtilaflardan başlayarak ekolleşme ile neticelenen tartışma ve fikri mücadeleden elde edilen sonuç önermelerini ihtiva eden eserlerdir. Bu eserlerde genellikle ihtilafların ayrıntılarına girilmeksizin benimsenen ekolün görüşü ortaya konulur. İşte şerhler bu spot cümlelerin lügavî tahlilinden başlayarak muhtevasına, elde edilen hükmün akli ve nakli delillerine, muhalif fikirlerin reddi ve sahih düşüncesin ispatına varıncaya kadar ayrıntılı bilgileri ihtiva ederler. Ebu Hanife'nin günümüze ulaşan risaleleri, Akâid-i Tahâviyye, Akâidü'n-Neseî, Akaid-i 'Adüdiyye, el-Emâli, Kasîde-i nuniyye üzerine yapılan şerhler akâid şerhlerinin en belirgin örnekleridir. Sahip oldukları nitelikler nedeniyle müteakdimûn dönemi sonu ve müteahhirûn dönemi başlangıcı kelamcılarının eserlerini ve şerhlerini ayrıca zikretmek gerekir. Cüveynî, Gazalî, Fahreddin er-Râzî, Adudüddin el-Îcî, Tûsî ve Teftâzânî tarafından telif edilen eserler, medrese tedrisatında sahip oldukları itibar sebebiyle birçok defa şerh edilmişlerdir.

Hâşiye, “sayfa boşluklarına ilave edilen açıklayıcı ve tamamlayıcı not” demektir.⁵ Hâşiye kavramını iki aşamada tanımlamak daha doğru görünmektedir. Buna göre, “genel itibarıyla bir yazının ya da kitap sayfasının satır aralarına, altına veya kenarına yazılan açıklayıcı notlara; özel olarak ta açıklama, değerlendirme ve eksiklikleri tamamlamak maksadıyla bir eser üzerine kaleme alınan kitaplara” hâşiye denir. Hâşiye, önceleri bir eser hakkındaki kısa açıklayıcı bilgilerden ibaret iken daha sonraları müstakil kitapların ortaya çıkmasını sağlayan bir telif türüne dönüşmüştür.⁶ Hâşiyeler genellikle şerhler üzerine yapılan çalışmalardır.

Kelâm ilmine dair telif edilen şerhlerin üzerine çok sayıda hâşiyeler yazılmıştır. Bu hâşiyeler genellikle VIII/XIV. asırda teşekkül eden güçlü medrese geleneğiyle irtibatlı olarak ortaya çıkmış olup müderrisler tarafından telif edilmişlerdir. Bu alandaki en meşhur hâşiyeler; Hayâlî (ö.875/1470)'nin *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'Akâidi'n-Neseîyye*, *Hâşiye 'alâ Şerhi Tecridi'l-'akâid*, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Makâsıd* ve *Hâşiyetü Şerhi'l-Mevâkıf*'i, Muslihuddin Mustafa b. Muhammed Kestelî (ö.901/1496)'nin *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'Akâid*, *Hâşiye 'alâ Haşiyeti'l-'Akâidi'l-'Adüdiyye*, 'si, Devvânî (ö.908/1502)'nin *Hâşiye 'alâ Şerhi Tecrid-i* , Siyâlkûtî (ö.1067/1657)'nin, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf*, *Hâşiye 'alâ Şerhi 'Akâidi'l-'Adüdiyye*'si, Gelenbevî (ö.1205/1791)'nin *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'Celâl* adlı telifleridir.

Bir yazım türü olarak “ta'lik”; herhangi bir eserin muhtevasının bazı kısımlarını tashih, tenkit, izah, tafsil, ilave ve çıkarma maksadıyla sayfa kenarlarına veya sayfa altlarına yazılan veya müstakil bir risâle ve kitapta toplanılan düşünceler ve notlardır”.⁷ Ta'likât, daha çok başka müelliflerin eserlerine yazılan notlar olup genellikle hâşiyelere yazılmakla birlikte esas metnin veya şerhin üzerine yazılanları da bulunmaktadır. İlk başlarda sayfa kenarlarına düşülen kısa notlar şeklindeki bu yazım türü ilerleyen zamanlarda müstensihler tarafından ana metinle karıştırılmak suretiyle istinsâh edilmiştir. Ta'likât'ın başlıca işlevleri olarak; bir eserin anlaşılamayan yerlerini açıklığa kavuşturma, muhtasar şekilde ele alınan bir hususu ayrıntılarıyla izah etme, zamirlerin merciini gösterme, kelimelerin anlam ve gramer tahlili, metinde geçen ayet ve hadislerin açıklanarak kaynağının belirtilmesi sayılabilir.⁸ İlmi kelâm'da telif edilen başlıca

⁵ Topuzoğlu, Tefvîk Rüşti, “Hâşiye” DİA, c. 16, İstanbul, 1997, s.419.

⁶ Maden, Şükrü, Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzâde'nin Envârü't-Tenzil Hâşiyesi, İsam Yayınları, İstanbul, 2015, s.35.

⁷ Çakan, İsmail Lütfi, Hadis Edebiyatı, MÜİFV. Yayınları, İstanbul, 2015, s.209; Şensoy, Sedat, “Ta'likât”, DİA, c.39, İstanbul, 2010, s.508.

⁸ Şensoy, “Ta'likât”, s.509-510; Maden, Tefsirde Hâşiye Geleneği, s.43-44.

ta'likalar'a örnek olarak: Kesteli (ö.901/1496)'nin, *et-Ta'lik 'ale'l-mukaddemâti'l-erba'a*, Siyalkûtî (ö.1067/1657)'nin, *Ta'likât 'alâ Hâşiyeti'l-Hayâlî*, Gelenbevî (ö.1205/1791)'nin *Ta'likât 'alâ Hâşiyeti's-Siyalkûtî* adlı eserleri sayılabilir.

Özetle, bir yazım türü olarak şerh, hâşiye ve ta'lik umumiyetle açıklama ve yorumlamaya ihtiyaç duyulan metinlere yönelik bir faaliyet ve bu faaliyet sonucu ortaya çıkan eserlerdir. Bunlar ilgili eserin anlaşılmasını kısımlarını izah için olduğu gibi kapalı olmayan hususları daha çok anlaşılır kılmak amacıyla telif edilmişlerdir. Bu üç yazım türünü birbirinden ayıran kesin kurallar olmamakla birlikte genellikler şerh; “bir eserin bütününe dair geniş izahatlar”, hâşiye; “şerhteki bazı güç ve kapalı ifadeleri açıklama, tamamlayıcı bilgi verme ve yerine göre eleştirme amacı taşıyan çalışmalar”, ta'lik ise “bir metnin daha iyi anlaşılabilmesi için sayfa kenarlarına yazılan notlar” demektir.

Şerh, Haşiye Ve Ta'likat Türü Eserlerin Telif Nedeni

Şerh, hâşiye ve ta'lik türü eserler ana metni anlama, yorumlama, delillerini tafsili bir şekilde açıklama, kapalılıklarını giderme ve muhalif fikirleri butlanını ispatlamak suretiyle çürütmeyi hedef alan çalışmalardır. Hedef kitle, benimsediği ekolün inanç esasları olarak ortaya koyduğu ilkeleri ve bu ilkelerin dayanaklarını öğrenmek isteyen mezhep müntesipleri ile öğrencilerdir. Metinler telif edildiği dönemin atmosferi içerisinde kaleme alınmışlardır. Bu nedenle mücmel ve muhtasar ifadeler yazıldığı dönemde aynı ortamı paylaşanlar tarafından rahatlıkla anlaşılabilir ve izah edilebilir niteliktedir. Ancak atmosferin kaybolduğu ilerleyen süreçlerde bu metinlerin anlaşılması güçleşmekte, ifadeleri muğlak kalmakta ve muhteva dayanaktan yoksun bir mahiyet arz etmektedir. Bu durumlarda metnin güncellenerek yeniden ele alınması, yorumlanması ve tafsili malumatlarla anlaşılır hale getirilmesi gerekmektedir ki şerh ve hâşiyelerin öncelikli amacı metindeki bu problemler giderilerek metnin yeniden canlandırılmasıdır.⁹ Çeşitli nedenlerle toplumun ilmi seviyesinde meydana gelen azalma ve düşüşü, şerh ve hâşiye telifine rağbetin nedenleri arasında kabul eden yaklaşımlarda bulunmaktadır. Buna göre seviye düştükçe açıklama ihtiyacı artmakta, bilginler de bu ihtiyacı karşılamak için açıklama üzerine açıklama getirmek zorunda kalmaktadırlar.¹⁰

Kâtip Çelebi (1067/1656)'ye göre bir metin temele alınmak suretiyle yapılan şerh vb. çalışmalara ihtiyaç duyulmasının üç nedeni vardır. Bunlar:

1- İlmî ve edebî açıdan üstün niteliklere sahip olan müellif telifinde, sahip olduğu niteliklerin doğal sonucu olarak ince manaları veciz ibarelerle ifade eden edebi bir üslup kullanmıştır. Müellifle aynı niteliklere sahip olamayanlar anlama güçlüğü çekeceğinden metnin mefhumunun anlaşılabilmesi için açıklayıcı şerhe ihtiyaç hissedilmiştir. Bu şerhler ilerleyen süreçte başkaları tarafından yapılabildiği gibi bizzat müellifin kendisi tarafından da yapılmıştır.

2- Özellikle muhtasar eserler başta olmak üzere metinlerdeki bilgi ve hükümlerin mukaddimleri ve dayanaklarının hazfedilmiştir. Telif dönemindekilerin vâkıf olduğu bu

⁹Akâid- i Neseî üzerine yazdığı Şerhu'l-Akâid adlı şerhte Teftazânî, metni şerh ederken neler yaptığını açıklamaktadır. “Bu kitabın tenkîh ve tehzîbi gayet mükemmek, tertip ve tanzimi de son derece güzeldir. Durum böyle olunca mücmellerini tafsîl, zor yerlerini beyan, dürüli ifadelerini neşr ve gizli nüktelerini keşf edecek surette kitabı şerh etmek istedim. Bununla beraber özlü ifadeler içinde müellifin kelamını tevcih, meramını açıkça tenbih etmek istedim. Ayrıca takririn akabinden meseleleri tahkik, tahririn akabinden delilleri tedkik, temhiden sonra maksadı tefsir etmek istedim. Bunun yanında sözü ne çok uzun ne de çok kısa tutarak, iktisadın iki karşıt ucu olan itnab ve ihlalden uzak durarak tecritle kitabın fâidelerini/bilgilerini artırmak istedim. Sa'düddîn et-Taftazânî, Şerhu'l-Akâid, (çev. Talha Hakan Alp), İFAV Yayınları, İstanbul,2017, s.27.

¹⁰ Çakan, Hadis Edebiyatı, s.209.

hazfedilmiş mukaddime ve dayanaklar metnin anlaşılmasını sağlayıcı niteliktedirler. Ancak vukûfiyetin kaybolduğu zamanlarda metnin muğlaklıktan kurtularak anlaşılabilir olması için söz konusu mukaddime ve dayanakları içeren çalışmalara yani şerhlere gereksinim duyulmuştur.

3- Metinde farklı anlamlara gelebilecek türden veya mecazi lafızların kullanılması, müellif ve müstensih hataları, önemli bazı konuların işlenmemesi, bazı meselelerin çok muhtasar veya çok teferruatlı ya da bol tekrarlar yapılarak ele alınması azami derecede istifadeyi sağlamak amacıyla metnin yeniden ele alınmasına neden olmuştur.¹¹

İhtiyaca binaen bir yazın çeşidi olarak ortaya çıkan şerh ve hâşiye gibi metin merkezli telif türünün yaygınlaşmasında medreselerin büyük etkisi bulunmaktadır. Belirli bir müfredat çerçevesinde gerçekleştirilen medrese eğitiminde her derste o alanda meşhur alimlerin klasik haline gelmiş kitapları okunurdu. Genellikle Arapça olan bu kitapların okunup anlaşılması, soru-cevaplarla tartışılması ve yorumlanması şeklinde cereyan eden ve mahalli dilin kullanıldığı takrirî bir üslup izlenmiştir. Örneğin eğitim dilinin Türkçe olduğu Osmanlı medreselerinde Fahreddin er-Râzî, Adudiddîn el-‘Îci, Saduddin et-Teftazânî ve Seyyid Şerif el-Cürcânî gibi muhakkik alimlerin Arapça eserleri ve şerhleri takip edilen ders kitaplarıdır. Belirli bazı eserler çerçevesinde yürütülen bu tedris şekli hem ilgili temel metinler ile şerhlerinin önem kazanmasına hem de yeni şerh, hâşiye ve tâ’liklerin telifine neden olmuştur.

Netice itibarıyla kelâm’da hayli bir yeküne ulaşan şerh ve haşiye literatürü bir amaca binaen neşet etmiş, varlığını ve etkisini uzun süre sürdürmüştür. Bu amaçların başlıcaları olarak; mezhebin kurucusu veya selef alimlerin veciz risalelerinin öğrenilmesi, devralınan mirasın tahkik edilerek yeniden inşâsı, benimsenen ya da reddedilen düşüncelerin dayanağı ve kaynaklarının izahı, muteber kaynaklardaki anlaşılma güçlüğü ve muğlaklığın giderilmesi, önceki telifâtın muhteva ve metod bakımından yetersizliği ve medreselerde sürdürülen tedris usulünü saymak mümkündür.

Son iki asırda şerh ve haşiye literatürüne yönelik olumsuz bir bakış açısı göze çarpmaktadır. Söz konusu bu olumsuz yaklaşıma ilk kez İslam toplumlarının XIX. asırda başta siyasi, askeri, ilmi ve kültürel olmak üzere her alanda geri kalmalarının sebeplerini araştırma ve bu durumdan çıkış yolu bulma gayretlerinde rastlanır. Bu arayışlar İslâm ilimlerinin mevcut durumu ve onların yeniden topluma yön verecek hale gelmeleri için neler yapılabileceği meselesini ilim adamlarının gündemine getirmiştir.¹² İslâm ilimlerinin mevcut durumunun yetersizliği düşüncesi, beş asırdan beri ilme hakim olan şerh ve hâşiye literatürünün olumsuzlanarak tenkid edilmesine neden olmuştur.

Şerh ve hâşiye literatürüne yöneltelen eleştirileri şu şekilde özetlemek mümkündür: yeni bir şey ortaya koymaksızın geçmişin tekrar ve taklidi, eser telifinde önceki bir metnin anlaşılması, yorumlanması, sistematize edilmesi ve yeniden arzının hedeflenmesi, telifâtın muhtevasının eskilerle sınırlı oluşu, güncelliğini kaybetmesi, dil ve gramer tahlillerine ağırlık verilmesi, mana ve muhtevadan çok lafızlar üzerinde durulması, benzer örneklerin çoğaltılması, gereksiz uzatmalarla anlamının güçleştirilmesi ve muğlaklığın artırılmasıdır.¹³

¹¹ Kâtip Çelebi, Keşfu’z-Zunûn an-esâmi’l-kütüb ve’l-funûn, Dâru ihyâi’t-turâsi’l-Arabî, Beyrut, ty., s.36-37.

¹² Özervarlı, M.Sait, Kelâmda Yenilik Arayışları (XIX. Yüzyıl Sonu-XX. Yüzyıl Başı), İSAM Yayınları, İstanbul, 1998, s.45.

¹³ Gölcük, Şerafeddin, Kelâm Tarihi Kişiler-Görüşler-Eserler, Esra Yayınları, Konya,1992, s.203; Uludağ, Süleyman, İslâm’da İnanç Konuları ve İtikâdî Mezhebler, Marifet Yayınları, İstanbul, 2002, s. 255; eş-Şâfiî, Hasan Mahmûd, el-Medhal ilâ Dirâseti İlmi’l-Kelâm, Mektebetü’l-Vehbe, Kahire, 2013, s.114; Şensoy, “Şerh”, s.556.

Adudüddîn el-Îcî Ve Akaid-i Adudiyye

İsmi, Ebu'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahman b. Rükneddîn Ahmed b. Abdilgaffâr b. Ahmed el-Îcî el-Bekrî eş-Şirâzî'dir. Hz. Ebû Bekir soyundan geldiği söylenen bir ailenin ferdi olarak 680/1281 yılında Şiraz yakınlarındaki Îc'de doğdu.¹⁴ Varlıklı bir aileye mensup olan Adudüddîn el-Îcî'nin babası Îc' kadısı idi. Doğduğu şehirdeki ilk eğitiminden sonra 1256-1353 tarihleri arasında bölgede hüküm süren Moğol devleti İlhanlılar'ın İslâmiyeti kabul eden hükümdarı Olcaytu Han (716/1316)'ın Kazvin ile Tebriz arasına kurduğu Sultâniye'ye giderek (706/1306) İlhanlı veziri Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî (718/1318)'nin himayesine girdi. Adudüddîn el-Îcî, İlhanlı hükümdarları Olcaytu Han (1304-1316) ile oğlu Ebu Said Bahadır Han (1317-1335) dönemlerinde Sultâniye ve Şiraz'da kadılık görevlerinde bulundu.

Ebu Said Bahadır Han'ın 736/1335 yılında geride varis bırakmadan genç yaşta ölümü hanedan mensupları arasında taht kavgalarının baş göstererek İlhanlılar'ın parçalanmasına ve yerini mahalli hanedanlıkların almasına neden olmuştur. Bu süreçte Şiraz'a dönen Adudüddîn el-Îcî, Şiraz'da 754/1353 tarihine kadar Fars bölgesine hakim olan İncû hanedanına mensup Emir Ebû İshak yönetiminde kadilkudât olarak görev yaptı. Bu tarihte Şiraz'ın Muzafferîler'in eline geçmesiyle memleketine geri dönen el-Îcî, burada bir yıl Şah Şucâ'nın korumasında yaşadktan sonra bilinmeyen bir sebeple Kirman valisi tarafından tutuklanarak Direymiyân'da hapsedildi ve orada 756/1355'te vefat etti.¹⁵ el-Îcî'nin ders aldığı hocalardan bilinenleri Kâdî Beyzâvî'nin öğrencileri Zeynüddîn el-Henkî ve Ahmed b. Hasan el-Çarperdî (746/1345) ile Nâsirüddîn et-Tûsî'nin öğrencisi Kutbüddîn-i Şirâzî (710/1311)'dir. Şemseddîn el-Kirmânî, Abdullah b. Sa'd el-Afîfî el-Kazvîni, Sadettin et-Teftazânî ve Seyyid Şerif el-Cürcânî yetiştirdiği en önemli öğrencileridir.¹⁶

Adudüddîn el-Îcî'nin eserleri: *el-Mevâkıf fî ilmi'l-keâm, Cevâhiru'l-keâm, el-Akâidu'l-Adudiyye, er-Risâle fî tahkîki'l-keâmî'n-nefsî, Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ, el-Ahlâku'l-Adudiyye, Âdâbu'l-Adudiyye, er-Risâletü'l-vaz'ıyye, el-Medhal fî 'ilmi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedi', el-Fevâidü'l-Gıyâsiyye, Hâşiyetü'l-Keşşâf ve Tahkîku't-tefsîr fî teksîri't-tenvîr.*

Fıkıh usulü, Tefsir, Kelâm, Ahlak ve Arap dili başta olmak üzere birçok İslâmi ilimlerde eserler veren el-Îcî, söz konusu bu ilimler arasında Kelâm'a ayrıcalıklı bir konum tahsis eder. Ona göre ilim, kendi içerisinde birçok kısma ayrılmış, ilim sahipleri de meslek edindikleri her bir alanda eserler vermişlerdir. Bir kişinin bütün bu alanlarda yetkin olmasının imkansızlığından dolayı akıl sahibinin yapması gereken, söz konusu bu alanlardan en önemlisini seçerek onunla meşgul olmaktır. el-Îcî'ye göre kelâm ilmi, Yaraticı'nın varlığı ve birliğinin ispatı, O'nun kemal sıfatlarla muttasıf ve noksan sıfatlardan tenzihi ile nübüvvet ve ahireti ele almasından dolayı diğer ilimler arasından en faydalısı ve üzerinde yoğunlaşmaya en layık olanıdır. Zira Kelâm, diğer ilimlerin hükümlerini üzerine bina ettikleri asıl konumundadır.¹⁷

el-Akâidü'l-Adudiyye, Adudüddîn el-Îcî'nin İslâm inanç esaslarını Eş'ârî bakış açısıyla kaleme aldığı kısa ve özlü risâledir. el-Îcî'nin, vefatından on iki gün önce telifini tamamladığı

¹⁴ Yılmaz, Nedim, *Adudu'd-Dîn el-Îcî ve Tefsirdeki Metodu*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1989, s.4.

¹⁵ Bağdatlı, İsmail Paşa, *Hediyetü'l-'arîfin*, İstanbul, 1951, c.1, s.527; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c.2, s.1144-1145; Görgün, Tahsin, "Îcî, Adudüddîn", *DİA*, c.21, İstanbul, 2000, s.410-411.

¹⁶ Görgün, "Îcî, Adudüddîn", s.411; Yılmaz, *Adudu'd-Dîn el-Îcî ve Tefsirdeki Metodu*, s.10,18-23.

¹⁷ Cürcânî, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Mevâkıf*, (çev.Ömer Türker), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2015, c.1, s.118.

eser, onun başta *el-Mevâkıf* olmak üzere diğer eserlerinde kapsamlı bir şekilde incelediği itikâdî konularda ulaştığı neticelerin hulâsasını muhtevidir.

Risâle, Hz. Peygamber’e isnad edilen ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağına ilişkin ri-vayetle başlar. Buna göre Hz. Peygamber, ümmetin biri cennette diğerleri ise cehennemde olmak üzere toplam yetmiş üç fırkaya ayrılacağını, cennete giden fırkanın ise kendisi ve ashabı-nın yolu üzere giden fırka” olduğunu haber vermektedir. el-Îcî’ye göre ilgili rivayette kurtulaşa ereceği bildirilen fırka Eş’âriyye’dir. Dolayısıyla bu risâle *fırka-ı naciye*’nin yani Eş’ârîliğin akîdesini içermektedir.

Risâle’de öncelikle selef âlimlerinin, imamların ve Ehl-i sünnet ve’l-cemaat’ın üzerine icma ettiği itikâdî hususlar zikredilir. Bunlar; âlem’in hâdisliği; onun Allah tarafından yaratıldı-ğı gibi bir gün yok olabileceği; onun yaratıcısının vacibü’l-vücûd, tek, kemal sıfatlarla muttasıf, noksan sıfatlardan münezze, âlim, kâdir, mürîd, mütekellim, hayy,...vb. olması; O’nun eşi ve benzerinin olmadığı; cisim, cevher ve araz olmayan yaratıcı için hulûl, hâdislere mahal olma, birleşme ve cüzlere ayrılma, bir mekan ve cihette olma ile hareket ve intikalin söz konusu ola-mayacağıdır. Kısaca risâlenin bu bölümünde Allah’ın varlığı, tenzihi ve subûti sıfatları, üzerin-de icma edilen hususlar olarak kısa ve net ifadelerle belirtilmiştir.

Rü’yetullah, irade sıfatının külliliği, vücub alellah, aslah, ivaz, sevab ve ikab anlayışının reddi, eşya ve fiillerin iyi veya kötülüğünün şer’iliği, melekler, halku’l-Kur’ân, ahiret ahvalı, cennet-cehennem, mürtekeb-i kebîre’nin durumu, tevbe, şefaât, kabir hayatı, peygamberler ve sıfatları, mucize, Hz. Muhammed’in son peygamber oluşu, keramet, hulefâ-yı râşidîn’in imame-ti ve fazileti, iman ve küfrün sınırları ile emri bi’l-ma’ruf risâlede ele alınan diğer konulardır.

Mu’tezile ve Bâtıniyye ile fikri mücadele mütekaddimûn dönemi Eş’ârî âlimlerinin ka-rakteristik özelliğidir. Söz konusu bu mücadele el-Îcî’nin risâlesinde de görülür. el-Îcî, Mu’tezile’nin sıfatların nefyi, rü’yetullah’ın imkansızlığı, Allah’ın şerri yaratmadığı, ivaz, aslah ve vücub alellah düşüncesi, husun ve kubuh’un akliliği, mürtekeb-i kebîre’nin fasıklığı ve emr-i bi’l-ma’ruf’un hükmü konusundaki görüşlerini reddetmektedir. Buna mukabil bu meseleleri Eş’ârî perspektif içerisinde, icma edilmiş katî’ esaslar olarak ortaya koyar. Bâtınîlerin hakikate ulaşmanın ancak masum imam vasıtasıyla mümkün olacağına ilişkin görüşleri de ‘Marifetul-lah’a ulaşmak için nazar şer’an vacibtir. Bir muallime ihtiyaç yoktur.’ cümleleri ile reddedil-mektedir.

Aynı şekilde şîî düşüncenin esasını oluşturan imamet anlayışı, Ehl-i sünnet’in genel kabu-lüne uygun olarak hilafet ve fazilet sıralaması eşgüdümüyle reddedilmektedir. Buna göre Hz. Peygamber, kendisinden sonra hiç kimseyi imamete tayin etmemiştir. Ancak ümmet, onun vefa-tından sonra Hz. Ebû Bekir’in imametinde icma etmiştir ki bu icma sonraki üç halifenin imame-tini de meşru kılmaktadır. İmamet sıralaması aynı zamanda “Allah katında sevabı çok olmak” anlamında fazilet sıralamasıdır. el-Îcî’ye göre fazilet sahibi olmanın ilim ve nesep ile bir alakası bulunmamaktadır.

el-Îcî’nin, *Akâid*’de cevap verdiği diğer bir grup ise filozoflardır. Felsefecilerin âlemin kıdemi ve haşrin ruhânîliğine dair görüşlerine reddiye kabilinden olmak üzere âlemin hadis olup kadîm bir yaratıcı tarafından var edildiğine ve ahirette yeniden dirilişin ruh-beden birlikteliğiyle gerçekleşeceğine vurgu yapılmaktadır.

Akâid-i Adudiyye, hacminin küçüklüğü, dilinin sadeliği ve akâidin bütün meselelerine te-mas etmesi nedeniyle telifinden itibaren bir çok alimin dikkatini çekmiş, üzerine çeşitli çalışma-

lar yapılmıştır. Özellikle metnin medrese tedris sistemine elverişli olması Osmanlı medreselerinde uzun süre ders kitabı olarak okunmasını sağlamıştır. Risâle üzerine yirmiyi aşkın şerh, şerhler üzerine ise çok sayıda hâşiyeler yazılmıştır. Bu şerhlerden en meşhurları ve hâşiyeleri şunlardır:

A- Şerhu'l-Akâidi'l-Adudiyye; Celâluddîn ed-Devvânî

Ebü Abdullah Celâluddîn Muhammed b. Es'ad b. Muhammed ed-Devvânî es-Sıddîkî (ö.908/1502) tarafından telif edilen şerh el-Akâidü'l-Adudiyye'nin en bilinen şerhidir. ed-Devvânî, İslâm düşüncesinin üç ana ekolünü oluşturan kelâm, felsefe ve tasavvufu birleştirmeyi hedefleyen eklektik bir metod izlemektedir. Konuları ele alırken her üç disiplinin yaklaşımını dikkate aldığından zaman zaman disiplinler arasında gelgitler yaşamaktadır. Şerh'te Eş'ârî kelâmı, İbn-i Arabî'nin vahdet-i vücud görüşü ve işrak felsefesinin izlerini görmek mümkündür. Şerh'in İslâm dünyasında sahip olduğu tanınırlık ve Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuş olması üzerine çeşitli çalışmaların yapılmasını sağlamıştır.

Celâluddîn ed-Devvânî'nin *Şerhi Celâl* olarak şöhret bulan eseri üzerine yapılan hâşiyelerden bazıları şunlardır:

A.1. Hâşiyetü 'alâ Şerhi 'Akâidi'l-Adudiyye; Abdülhakim b. Şemsüddîn Muhammed es-Siyâlkûtî (ö.1067/1657) tarafından yazılmıştır. Çeşitli yazma nüshaları ülkemiz kütüphanelerinde bulunan eser 1271 ve 1322 tarihlerinde İstanbul'da basılmıştır.

A.2. Hâşiyetü 'alâ Şerhi'l-Celâl; İsmail b. Mustafa b. Mahmut Gelenbevî (1205/1791). Kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eser İstanbul'da 1233, 1306 ve 1325 tarihlerinde basılmıştır.

A.3. el-Cemâlû'd-deyyânî 'ale'l-Celâli'd-Devvânî, Edirne Müftüsü Mehmet Fevzi Efendi (1826/1900)'nin Devvânî şerhi üzerine yaptığı iki hâşiyenin ilkidir. Şârihin Kayseri kadısı iken hicri 1301 tarihinde telifini tamamladığı eser İstanbul'da başta Matbaa-i Âmire (1301) ve Esad Efendi Matbaası (1306) olmak üzere birçok kez basılmıştır.

A.4. Kenzü'l-ferâ'id fî şerhi'r-risâleti'l-Adudiyye mine'l-Akâid, Edirne Müftüsü Mehmet Fevzi Efendi'nin Celâl şerhi üzerine yaptığı ikinci hâşiyesidir. el-Cemâlû'd-deyyânî 'ale'l-Celâli'd-Devvânî isimli ilk hâşiyenin bir muhtasarı niteliğinde olduğundan bir çok yerde el-Cemâl'e atıfla yetinilir. Kenzü'l-ferâ'id, 1305 tarihinde İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de basılmıştır.

A.5. Hâşiyetü 'alâ Şerhi'l-Akâidi'l-Adudiyye, Hâkim Şah Muhammed b. Mübarek el-Kazvîni (929/1523'ten sonra). Eserin yazma nüshası Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi Mehmet Asım Bey Koleksiyonu 34 Ma 224/3 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

A.6. Hâşiyetü 'alâ Şerhi'l-Akâidi'l-Adudiyye; Hüseyin b. Hasan el-Hüseynî el-Halhâlî (1014/1605), Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz A 2975; 06 Mil Yz A 7478/7'de, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 1002/8'de kayıtlıdır. Aynı zamanda eser İsmail Gelenbevî'nin şerhiyle birlikte İstanbul'da 1316'da basılmıştır.

A.7. Hâşiyetü 'alâ Şerhi'l-Akâidi'l-Adudiyye; Muhammed b. Abd el-Hâmid el-Kefevî (1168/1754) Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 932/2; 45 Hk 912 ve Balıkesir İl Halk Kütüphanesi 10 Hk 839 olmak üzere çok sayıda yazma nüshaları bulunmaktadır.

A.8. *Hâşiye alâ Şerhi'l-Akâidi'l-Adudiyye*; Mahmûd Çelebi b. Hasan, Milli Kütüphane 06 Hk 3137, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 927/1, Samsun İl Halk Kütüphanesi 55 Hk 134/1 ve 55 Hk 143/3'de kayıtlı.

A.9. *Hâşiye alâ Şerhi Akâidi'l-Adudiyye*: İnâyet-Allah b. Abd-Allah Ahavend el-Vâbeknî el-Buhârî; Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz B 66'da kayıtlıdır.

A.10. *Hâşiye alâ Şerhi'l-Akâidi'l-Adudiyye*; Ebu'l-Fidâ İsmail b. Mehmed Konavî, Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz A 7333'da kayıtlıdır. ed-Devvânî'nin şerhine alemin hüdûsu ve ilahi ilmin taallukatı hususlarında yöneltilen eleştirilerdir. Aynı konular üzerinde Saçaklızâde Mehmet Efendi (ö.1732)'nin ed-Devvânî'ye reddiye olarak kaleme aldığı er-Reddû ale'l-Celal isimli bir risâlesi vardır. Risâle Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 5283/2'de kayıtlıdır.

A.11. *Hâşiye alâ Şerhi'l-Akâidi'l-Adudiyye*; Ahmed b. Haydar el-Hüseyn Âbâdî (1070/1659), Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 927/2, Tokat İl Halk Kütüphanesi 60 Hk 267/2'de kayıtlıdır.

A.12. *Hâşiye alâ Şerhi'l-Akâidi'l-Adudiyye*; Haydar b. Ahmed el-Harîrî el-Hüseynâbâdî (1129/1717), Milli Kütüphane Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonunda 01 Hk 1139/2'de kayıtlıdır.

A.13. *Hâşiye alâ Şerhi'l-Akâidi'l-Adudiyye*; Yusuf b. Muhammed Cân Karabâğî (1036/1626) Milli Kütüphane Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu 01 Hk 1087/5 ve Eskişehir İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu 26 Hk 444/2 nolu kayıta olmak üzere çok sayıda yazma nüsha mevcuttur.

A.14. *Hâşiye alâ Şerhi'l-Akâidi'l-Adudiyye*; Muhammed Şerîf b. Muhammed el-Hüseynî el-Alevî, Milli Kütüphane Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonunda 01 Hk 201/1'de kayıtlıdır.

A.15. *Hâşiye alâ Şerhi'l-Akâidi'l-Adudiyye*; Kemâleddîn Ebû Muhammed Ahmed b. Ali el-Harîrî; Milli Kütüphane Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonunda 01 Hk 1150/2'de kayıtlıdır.

A.16. *Hâşiye alâ Şerhi'l-Akâidi'l-Adudiyye*; Ahmed b. Mehmed Tarsusî; Milli Kütüphane Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonunda 01 Hk 876/3; Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi 03 Gedik 1856/1'de kayıtlıdır.

A.17. *Hâşiye alâ Şerhi'l-Akâidi'l-Adudiyye*; Nureddîn Abdurrahman b. Ahmed el-Câmî (898/1492), Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 10'da kayıtlıdır.

A.18. *Hâşiye alâ Şerhi'l-Akâidi'l-Adudiyye*; Muhammed b. İbrahim el-Âmidî, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 4003'de kayıtlıdır.

A.19. *Hâşiye alâ Şerhi'l-Akâidi'l-Adudiyye* (Şerh alâ metni Celâl), Seyfeddin Ahmed b. Yahya Hafid et-Teftazânî (916/1510). Saduddîn et-Teftazânî'nin torunu tarafından yazılan eserin yazma nüshası Milli Kütüphane Samsun İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu 55 Hk 541/2; Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5778'de kayıtlıdır.

A.20. *Hâşiye alâ Şerhi'l-Akâidi'l-Adudiyye*: Müftîzâde Abdurrahîm Said b. Yusuf Menteşevî (1252/1836) Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, Râşid Efendi 468'de kayıtlıdır.

A.21. *Hâşîye ale'l-Celâl: Abdullah b. Hasan b. Hasan Kânkırî* (1239/1823) , Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 914.

A.22. *Hâşîyetü'l-Hâşîye alâ Şerhi'l-Akâidi'l-Adudiyye*; Muhyiddîn Mîr Buhârî eş-Şerîf, Milli Kütüphane Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu 01 Hk 178/3. Karabağı hâşîyesi üzerine kaleme alınmıştır.

A.23. *el-Azbü'l-furât ve'l-ma'ü'z-zülalü'n-nâfi' li'l-gilleti revâmmi'l-ibrâz li-esrâri şerhi'l-Celâl*, Ebu'l-Hasan Şihâbuddîn Harun b. Bahâiddîn b. Sübhan el-Mercânî (1818-1889)'nin Devvânî şerhi üzerine yazdığı hâşîyedir. İstanbul'da 1292, 1315, 1317 ve 1323 tarihlerinde basılmıştır.

A.24. *Hâşîyetü'l-Hâşîye alâ'l-Akâidi'l-Adudiyye*, Ebu'l-Kasım Efendi, Milli Kütüphane 06 Hk 832'de kayıtlıdır.

A.25. *Ta'likât alâ Şerhi'd-Devvânî li'l-Akâidi'l-Adudiyye*, Cemâleddin el-Efgânî ve Muhammed Abduh (1849-1905). Abduh'un el-Efgânî'den aldığı derslerdeki notlarından hareketle kaleme aldığı eserdir. Kahire'de 1332 ve 1377 tarihlerinde basılmıştır.

A.26. *İlmi Kelâm'dan Akâidi Adudiyye Şerhi Celâl Tercümesi*, Serbestzade Ahmet Hamdi İskilibî. Trabzon'da 1310'ta Serasi matbaasında basılmıştır. Müstakil bir hâşîye çalışması olmaktan ziyade ed-Devvânî şerhi üzerine yapılan hâşîyelerden bazı pasajların seçilmek suretiyle tercüme edilmesinden oluşur.

B- Şerhu'l-Akâidi'l-Adudiyye; Seyyid Şerîf Cürcânî

Eş'âri kelimcisi Seyyid Şerîf el-Cürcânî tarafından kaleme alınan şerh'in tanınırlılığı müellifiyle aynı doğrultuda değildir. Kütüphanelerimizde Cürcânî'ye nisbet edilen yazma nüshalar bulunmakla birlikte bu nüshaların muhteva bakımından el-İcî'nin akâidiyle ilişkisi bulunmamaktadır. Eser üzerine yazılmış iki hâşîye bulunmaktadır. Bunlar: Abdü'n-nebi b. Abdullah eş-Şitârî'nin *Feyzu'l-habîr hâşîyetü alâ şerhi's-Seyyid ale'l-Adudiyye'si* ile Alaeddin Ali et-Tusî'nin *Hâşîye alâ şerhi'l-Cürcânî* adlı eserleridir.

C- el-Kavâ'idu's-Şemsîye fî Şerhi'l-Akâidi'l-Adudiyye; ed-Dâmagânî

İftihâr ed-Dîn Muhammed b. Nasrallah ed-Dâmagânî (775/1374)'nin şerhidir. Eserin Milli Kütüphane 06 Mil Yz 669, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 1066 ve Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 2961/1 numaralarda kayıtlı yazma nüshaları bulunmaktadır.

D- el-Fevâidü's-seniyye fî şerhi'l-Akâidi'l-Adudiyye

Süleyman Fâzıl b. Ahmed b. Mustafa er-Rûmî (el-Kostantinî - el-İstanbûlî) (1134/1721), Eser Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Amcazâde Hüseyin Paşa Koleksiyonu 34 Sü-Hü 456/4'de, Konya Karatay Yusufâğa Kütüphanesi 42 Yu 258, Kütahya Vahid Paşa İl Halk Kütüphanesi 43 Va 667 ve 43 Va 441/2'de kayıtlıdır.

E- Şerhu'l-Akâidi'l-Adudiyye

Muhyiddîn Ebu Abdullah Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyeci el-Hanefî (879/1474) tarafından kaleme alınmış bir şerhtir. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 4036/2'de yazma nüshası kayıtlı bulunmaktadır. Eserin diğer bir nüshası Milli Kütüphane'de Hâşîye alâ Şerhi'l-Akâidi'l-Adudiyye künyesi ile kayıt edilmiştir. (06 Mil Yz A 4651).

Sonuç

Kelâm tarihinde 8h./14m. asır sonrası müteahhirûn dönemi içerisinde olmakla birlikte şerh ve hâşiyeler dönemi olarak nitelendirilir. Bir yazım çeşidi olarak şerh ve hâşiye, bir metni esas alınarak yapılan çalışmalardır. Aralarındaki en belirgin fark şerhlerin temel metin üzerine, hâşiyelerin ise şerhler üzerine yapılıyor olmasıdır.

Şerh ve hâşiyelerde tek bir amaç vardır: okuyucunun metni detaylı ve doğru bir şekilde anlamasını sağlamak. Bunun için kapalı ifadeler izah edilir, eksik ve yarım bırakılan noktalar tamamlanır, metnin tarihi ve düşünsel arkaplanı vuzuha kavuşturulur, hatalar tashih edilir, ibarelerin dilbilgisel çözümlemeleri yapılır, verilen hükümlerin naklî ve aklî delillerine yer verilir, konuyu kavramayı kolaylaştıracak örnekler artırılır, başka kaynaklardan alıntılarla konu zenginleştirilir. İlk planda bütün bu özellikleriyle şerh ve hâşiyeler çok büyük bir zenginliktir. Alana ilişkin geçmişte ve telif anında ne mevcut ise hepsini sistemli bir şekilde talibe sunar.

Şerh ve hâşiye yazım türü medreselerin sistemli ve düzenli eğitim uyguladıkları ondördüncü asır sonrası, önceki şerhlerde görülen tahlil, tedkik ve tahkik içeren yapılarını kaybetmeye bunun yerine söz konusu eserlerin tekrarına yönelmişlerdir. Bu yöneliş şerhteki bazı güç ve kapalı ifadeleri açıklama ve tamamlayıcı bilgi verme amaçlı hâşiye yazım türünün rağbet görmesine neden olmuştur. Bu hâşiyeler genellikle VIII/XIV. asırda teşekkül etmeye başlayan güçlü medrese geleneğiyle irtibatlı olarak ortaya çıkmış olup müderrisler tarafından öğrencilerin metne ve şerhe vukufiyetlerini artırmak amacıyla telif edilmişlerdir. İşte Akâid-i Adudiyye şerh ve hâşiyeleri tam da böylesi bir düşüncenin ürünü olarak ortaya çıkmışlardır.

Şerh ve hâşiyeler, kaynak olarak çok geniş bir alandan beslenmişlerdir. Temel kaynakları kelâm ve mezhepler tarihi kaynaklarıdır. Bunların yanı sıra kelime ve kavramların tahlilinde lügat, sarf ve nahiv eserlerinden, ayetlerin yorum ve tefsirinde tefsirlerden, hadis kaynaklarından iktibaslarla bulunurlar. Konunun muhtevasına göre felsefe ve mantık eserlerinden, fıkıh ve fetva kitaplarından alıntılarla bulunurlar. Hâşiyelerde yararlanılan diğer önemli bir kaynak ta aynı eserin daha önce kaleme alınmış şerh ve hâşiyeleridir.

Netice itibarıyla şerh ve hâşiyeler, kılı kırk yaran tahlil, değerlendirme ve iktibaslarla metni anlamaya ve açıklamaya çalışmaktadırlar. Yeni bir şey söylemek yerine daha önce söylenileni anlamaya çalışmak, bir tekrar olmanın veya geçmiş mevzularla uğraşıp durmanın olumsuzluğunu içerisinde barındırdığı muhakkaktır. Ancak dünü bilmeden yarının inşâ edilemeyeceği de aşikardır. Mederese geleneğinin teşvikiyle revaç bulan şerh ve hâşiyelerin amacı, öğrencilere inanç esaslarının temel ve dayanaklarını öğretmektir. Bu haliyle şerh ve hâşiyelerin söz konusu amaca hizmet ettikleri görülür. Fakat onların içinde bulundukları durumun öğrencileri geçmişin problemlerine hapsederek güncelden, çağdaş problem ve bakış açılarından uzaklaştırdığını da kabul etmek gerekir.

KAYNAKLAR

Bağdatlı, İsmail Paşa, (1951), Hediye-yetü'l-‘Arifîn, İstanbul.

Cürcânî, Seyyid Şerif, (2015), Şerhu'l-Mevâkif, (çev.Ömer Türker), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Çakan, İsmail Lütfi, (2015), Hadis Edebiyatı, MÜİFV. Yayınları, İstanbul.

el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakup, (1991), el-Kâmûsu'l-muhît, Dâru'l-İhyâi Turâsi'l-Arabî, Beyrut.

- Gölcük, Şerafeddin, (1992), Kelâm Tarihi Kişiler-Görüşler-Eserler, Esra Yayınları, Konya.
- Görgün, Tahsin, (2000), “Îcî, Adudüddin”, DİA, c.21, s.410-414, İstanbul.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim, (1988), Lisânü'l-arab, Dâru'l-İhyâi Turâsi'l-Arabî, Beyrut.
- Kâtip Çelebi, (ty.), Keşfu'z-Zunûn an-esâmi'l-kütüb ve'l-funûn, Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrut.
- Maden, Şükrü, (2015), Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzâde'nin Envâru't-Tenzîl Hâşiyesi, İSAM Yayınları, İstanbul.
- Özervarlı, M. Sait, (1998), Kelâmda Yenilik Arayışları (XIX. Yüzyıl Sonu-XX. Yüzyıl Başı), İSAM Yayınları, İstanbul.
- Özler, Mevlüt, (2010), İslam Düşüncesinde 73 Fırka Anlayışı, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- eş-Şâfiî, Hasan Mahmûd, (2013), el-Medhal ilâ Dirâseti İlmi'l-Kelâm, Mektebetü'l-Vehbe, Kahire.
- Şensoy, Sedat, (2010), “Şerh”, DİA, c.38, s.555-558. İstanbul.
- Şensoy, Sedat, (2010), “Ta'likât”, DİA, c.39, s.508-510, İstanbul.
- Uludağ, Süleyman, (2002), İslâm'da İnanç Konuları ve İtikâdî Mezhebler, Marifet Yayınları, İstanbul.
- et-Taftazânî, Sa'düddîn, (2017), Şerhu'l-Akâid, (çev. Talha Hakan Alp), İFAV Yayınları, İstanbul.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, (1997), “Hâşiye”, DİA, c. 16, s.419-422, İstanbul.
- Yazıcıoğlu, Mustafa Sait, (1996), Kelâm Ders Notları, Ankara.
- Yılmaz, Nedim, (1989), Adudu'd-Dîn el-Îcî ve Tefsirdeki Metodu, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

EK-1 Akâid-i Adudiyye Metni

بسم الله الرحمن الرحيم

قال النبي صلى الله عليه وسلم: "ستفترق أمتي ثلاثا وسبعين فرقة، كلها في النار إلا واحدة، قيل: ومن هم؟ قال: الذين هم على ما أنا عليه وأصحابي." وهذه عقائد الفرقة الناجية، وهم الأشاعرة.

أجمع السلف من المحدثين وأئمة المسلمين وأهل السنة والجماعة على أن العالم حادث، كان بقدرة الله تعالى بعد أن لم يكن، وعلى أن العالم قابل للفناء. وعلى أن النظر في معرفة الله تعالى واجب شرعاً، وبه تحصل المعرفة، إما بطريق جري العادة، وإما بالتوليد، فلا حاجة إلى المعلم. وعلى أن للعالم صانعاً قديماً بما لم يزل ولا يزال، واجبا وجوده لذاته، ممتنعاً عدمه بالنظر إلى ذاته، ولا خالق سواه، مُتَّصِف بجميع صفات الكمال، منزّه عن جميع سمات النقص. فهو عالم بجميع المعلومات، قادر على جميع الممكنات، مريد بجميع الكائنات، متكلم، حي، سميع، بصير. وهو منزّه عن جميع صفات النقص، فلا شبه له، ولا ندّ له، ولا مثل له، ولا شريك له، ولا ظهير له، ولا يخلّ في غيره، ولا يقوم بذاته حادثاً، ولا يتحدّ بغيره، ليس بجوهر، ولا عرض، ولا جسم، ولا في حيز و جهة، ولا يشار إليه بهيئة أو هناك، ولا يصحّ عليه الحركة والانتقال، ولا الجهل ولا الكذب. وهو تعالى مرئي للمؤمنين يوم القيامة من غير موازاة ومقابلة و جهة، ما شاء الله تعالى كان وما لم يشأ لم يكن.

فالكفر والمعاصي بخلقه وإرادته ولا يرضاه، غني لا يحتاج إلى شيء في ذاته وصفاته، ولا حاكم عليه، ولا يجب عليه شيء كاللطف والأصلح والعوض على الألام. ولا يجب الثواب عليه في الطاعة، ولا العقاب علي المعصية، بل إن أثاب فبفضله، وإن عاقب فبعدله، ولا قُبْح فيه، ولا يُنسب فيما يفعل أو يحكم إلى جور وظلم، يفعل الله ما يشاء ويحكم ما يريد، ولا

غرض لفعله، راعي الحكمة فيما خلق وأمر تفضلاً ورحمة، لا وجوباً عليه تعالى، ولا حاكماً سواه. فليس للعقل حكم في حُسن الأشياء وقبحها وكون الفعل سبباً للثواب والعقاب، فالحسن ما حسنه الشرع، والقبيح ما قبحه الشرع، وليس للفعل صفة حقيقية أو اعتبارية، ولو عكس لكان الأمر بالعكس. وهو غير متبعّض، ولا متجزّ، ولا حد له، ولا نهاية له. صفاته واحدة بالذات غير متناهية بحسب التعلق. فما وجد من مقدوراته قليل من كثير، وله الزيادة والنقصان في مخلوقاته.

ولله تعالى ملائكة، لا يذكر ولا يؤنث، و ذو أجنحة مثنى وثلاث ورباع. منهم جبرائيل وميكائيل وإسرافيل وعزرائيل، لكل واحد منهم مقام معلوم. "لَا يَعْبُودُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ"¹⁸.

والقرآن كلام الله تعالى غير مخلوق، وهو المكتوب في المصاحف، المقروء بالأسن، المحفوظ في الصدور. والمكتوب غير الكتابة، والمقروء غير القراءة، والمحفوظ غير الحفظ. وأسمائه تعالى توفيقية.

والمعاد حقّ، يحشر الأجساد ويعاد فيها الأرواح، وكذا المجازات والمحاسبة والصراف حقّ، والميزان حقّ، وخلق الجنة والنار، ويخلّد أهل الجنة في الجنة، وأمّا الكافر فيخلّد في النار مطلقاً، ولا يخلّد المسلم صاحب الكبيرة في النار، بل يُخرج آخرّاً إلى الجنة، والعفو عن الصغائر والكبائر بلا توبة جائز. والشفاعة حقّ لمن أذن له الرحمن، وشفاعة رسول الله صلى الله عليه وسلم لأهل الكبائر من أمّته، وهو مشفّع فيهم ولا يرد مطلوبه. وعذاب القبر حقّ، وسؤال منكر ونكير حقّ.

وبعثة الرسل بالمعجزات من لدن آدم إلى نبيينا محمد صلى الله عليه وسلم حقّ، ومحمد صلى الله عليه وسلم خاتم الأنبياء، ولا نبي بعده. والأنبياء معصومون من الكفر قبل الوحي وبعده، ومن الكبائر عمداً. وهم أفضل من الملائكة العلوية، وعامة البشر أفضل من عامة الملائكة، وأهل بيعة الرضوان، وأهل غزوة بدر من أهل الجنة. وكرامات الأولياء حق، يكرم الله بها من يشاء، ويختصّ برحمته من يريد.

والإمام بعد النبي صلى الله عليه وسلم أبو بكر الصديق رضي الله عنه، ثبت إمامته بالإجماع ولم ينصّ رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم على أحد، ثمّ عمر الفاروق رضي الله عنه، ثم عثمان ذو النورين رضي الله عنه، ثم علي المرتضى كرم الله وجهه. والأفضلية بهذا الترتيب، ومعنى الأفضلية أنه أكثر ثواباً عند الله تبارك وتعالى، لا أنه أعلم وأشرف نسباً، وما أشبه ذلك.

والكفر عدم الإيمان، ولا تُكفّر أحد من أهل القبلة إلا بما فيه نفي الصانع القادر المختار العليم، أو بما فيه شرك، أو إنكار النبوة، أو إنكار ما علّم مجيء محمد النبي صلى الله تعالى عليه وسلم به ضرورة، أو إنكار أمر مجمع عليه قطعاً، أو استحلال المحرمات. وأمّا غير ذلك فالقائل به مُبتدع، وليس بكافر، ومنه التجسم. والتوبة واجبة وهي مقبولة لطفاً ورحمة وإحساناً من الله تعالى. والأمر بالمعروف يتبع لما يؤمر به، فإن كان ما يؤمر به واجباً فواجب، وإن كان مندوباً فمندوب، وشرطه أن لا يؤدي إلى الفتنة وأن يظن قبوله، ولا يجوز التجسس.

ثبتك الله على هذه العقائد الصحيحة، ووفقك الله لما يرضى من الأعمال.

Ek-2. Akâid-i Adudiyye" Tercümesi

Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

Resulullah (sav.) buyurdu ki: "Ümmetim yetmişüç fırkaya ayrılacaktır. Biri hariç hepsi cehennemdedir." Dediler ki: (Ey Allah'ın Resülü) Onlar kimlerdir? Dedi ki: Onlar benim ve ashabımın yolu üzere olanlarıdır." Bu (risâle) fırka-ı naciye'nin akaididir. Onlar Eş'ârilendir.

Muhaddisler, Müslümanların imamaları ve Ehl-i sünnet ve cemaat şu konularda icma etmiştir: Âlem'in hâdistir, (daha önce) yok iken Allahu teâlâ'nın kudretiyle var olmuştur ve bu âlem yok ta olabilir. Allahu teâlâ'yı bilmek için nazar şer'an vaciptir ve onunla (nazarla) bilgini elde edilir. Bu ya âdetin cereyanı ya da tevlid vasıtasıyla gerçekleşir. Bir muallime ihtiyacı yoktur.

Âlemin kadîm bir yaratıcısı vardır. O'nun olmadığı bir an geçmedi, geçmeyecekte (hep vardı ve var olacak). O'nun zâtının varlığı zorunlu, zâtının yokluğunun ise imkansızdır. O'dan başka hâlık yoktur. Bütün kemal sıfatlarla muttasıf ve bütün noksan sıfatlardan da münezzehtir.

¹⁸ Tahrim, 66/6.

O; tüm malumâtı bilir, tüm mümkünâta muktedirdir ve tüm kevnîyyâtı irade eder. Mütেকellimdir, hayy'dır, işitendir ve görendir.

O; tüm noksan sıfatlardan münezzehtir. O'nun benzeri, dengi, eşi, ortağı ve yardımcısı yoktur. O, başka bir şeye hulûl etmez. Hâdis, O'nun zâtına ilişmez. O, başka bir şeyle birleşmez. Cevher, araz ve cisim değildir. Bir mekan ve cihette değildir. O'na "burada" veya "orada" diye işaret olunamaz. O'nun hakkında hareket, intikal, cehl ve kizb sahih değildir.

Allahu teâlâ kıyamet gününde müminlere karşılaşma olmadan, mekansız ve cihetsiz olarak görülecektir. Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz. Küfür ve günahlar Allah'ın yaratması ve iradesiyedir, rızasıyla değildir. Allah ganîdir, zatında ve sıfatlarında hiçbir şeye muhtaç değildir. O'nun üstünde hükmeden yoktur. Lütuf, aslah ve çekilen elemelerin karşılığının verilmesi (ivaz) O'na vacip değildir. İyiliklere sevap ve kötülüklerle ceza vermek O'na vacip değildir. Eğer sevap verirse bu O'nun fazlının, ceza verirse bu da O'nun adaletinin gereğidir. O'nun fiillerinde çirkinlik yoktur. O'nun fiilleri ve hükümlerine cevri ve zulüm nispet edilmez. Allah dilediğini yapar ve istediği gibi de hükmeder. O'nun fiillerinde bir garaz bulunmaz. O, fazlı ve rahmetiyle yarattıklarında ve emrettiklerinde hikmeti gözetir. Bu (hikmeti gözetmesi) O'na vacip değildir. O'ndan gayri hüküm koyucu yoktur.

Eşyanın iyi (hüsn) ya da kötü (kubh) olması ile fiillerin sevap veya cezaya sebep oluşunda akıl hüküm koyucu değildir. İyi, şeriatın iyi olarak nitelediği; kötü de şeriatın kötü olarak nitelediğidir. (Aynı şekilde) fiillerinde gerçek veya itibari nitelikler bulunmamaktadır. Eğer hüküm (şimdiki kabullerimizin) aksine olsaydı, iş (durum) tersine olurdu. O, kısımlara ve cüzlelere ayrılmaz. O'nun sınırı ve sonu yoktur. O'nun sıfatları zâtıyla birdir ve (sıfatları) taalluku itibarıyla sonsuzdur. Mevcut olanlar O'nun çok olan makdûrâtından azı (bir kısmı)dır. O'nun yarattıkları artar ve eksilir.

Allahu teâlâ'nın erkeklik ve dişilikleri olmayan melekleri vardır. Onların ikişer, üçer ve dörder kanatları vardır. Cebrâil, Mikâil, İsrâfil ve Azrâil bunlardandır. Bunların her birinin bile bir makamı vardır. "Allah, kendilerine ne emrettiyse ona isyan etmezler ve emrolunduklarını yaparlar".¹⁹ Allahu teâlâ'nın kelâmı olan Kur'ân mahluk değildir. O, mushaflarda yazılıdır. Dille okunur ve kalplerde mahfuzdur. Yazılan yazmaktan, okunulan okumaktan ve ezberlenen ezberlemekten farklıdır. Allah'ın isimleri tevkîfidir.

Meâd haktır. Cesetler haşrolunur ve ruhlar onlara dönerler. Aynı şekilde ceza, hesap, sırat ve mizan haktır. Cennet ve cehennem yaratılmışlardır. Cennet ehli cennette, kafirler ise kesin olarak cehennemde ebediyen kalırlar. Büyük günah sahibi Müslüman, cehennemde ebedi olarak kalmaz. Sonunda (cehennemden) çıkar ve cennete (girer). Büyük ve küçük günahların tevbe etmeksizin affı caizdir.

Allah'ın izin verdiklerinin şefaati etmesi haktır. Resulullah (sav)'ın şefaati, ümmetinden büyük günah sahipleri içindir. O, onlara şefaati edecek ve talebi geri çevirmeyecektir. Kabir azabı haktır. Münker ve Nekir'in sualı haktır.

Hiz. Adem'den, peygamberimiz Hiz. Muhammed'e kadar tüm peygamberlerin mucizelerle gönderilmeleri haktır. Hiz. Muhammed, peygamberlerin sonuncusudur ve ondan sonra peygamber gelmeyecektir. Peygamberler vahiyden önce ve sonra küfürden ve bilerek büyük günah işlemekten korunmuşlardır. Peygamberler ulvî meleklerden üstündürler. Genel olarak beşer, me-

¹⁹ Tahrîm, 66/6.

lekten üstündür. Rıdvan bey'atı ve Bedir gazvesine katılanlar cennetliklerdir. Evliyanın kerame-ti haktır. Allah dilediğini onunla şereflendirir ve istediğini rahmetiyle yüceltir. Hz. Peygam-ber'den sonra halife Ebu Bekir (ra)'dır. Onun hilafeti icma ile sabittir. Resûlullah'tan hiç kim-senin (imametine dair) nass bulunmamaktadır. Ondan sonra Hz. Ömer, sonra Hz. Osman, sonra da Hz. Ali (gelir). Fazilet sıralaması da bu tertip üzeredir. Faziletin anlamı Allah katında sevabı çok olmaktır. Çok bilmek, neseben üstün olmak... vb. gibi şeyler değildir.

Küfür, imansızlıktır. Kâdir, muhtar ve âlim yaratıcıyı inkar etmediği, O'na şirk koşmadı-ğı, nübüvveti ve Hz. Peygamberin getirdiği kesin olarak bilinen bir şeyi inkar etmediği, ümme-tin katî icmaı'nın bulunduğu bir meseleyi inkar etmediği ve haramları helal saymadığı müddetçe ehl-i kitabı tekfir etmeyiz. Bunların haricinde şeyleri söyleyenler kafir değil bid'atçidir. Tec-simde böyledir.

Tevbe vaciptir. Allah'ın lütfu, rahmeti ve ihsanıyla makbuldür. Emr-i bi'l-ma'rufun (hükmü) emredildiği şeye göredir. Emredilen şey vacip ise (emr-i bi'l-ma'ruf) vaciptir. Emredi-len mendup ise o da menduptur. (Emr-i bi'l-ma'rufun) şartı, fitneye sevketmemesi ve kabulünün umulmasıdır. Tecessüs caiz değildir.

Allah, seni bu sahih akaid üzere sabit kılsın. Allah, seni razı olacağı amellere muvaffak etsin.